

Croatica XV (1984) — 20/21 Zagreb

Izvorni znanstveni članak

Josip Bratulić

**HRVATSKA SREDNJOVJEKOVNA POEZIJA
LATINSKOGA JEZIČNOG IZRAZA**

UDK 886.2-1-023=71

Latinskim jezikom pisani, upravo klesani, tekstovi na najstarijim hrvatskim kamenim spomenicima nisu samo arheološka i povijesna građa: zapisi su sastavljeni po zakonima lijepo pisane riječi; redovito su to stihovi. U dugom povijesnom hodu, od 9. stoljeća do humanizma na našim kamenim spomenicima možemo pratiti razvoj poetičkih shvaćanja u onovremenoj Evropi i kod nas: zapisi na našim kamenim spomenicima često su puta zrela pjesnička ostvarenja sa svim označnicama razvojnog puta evropske srednjovjekovne latinske poezije.

Naši stariji proučavaoci srednjovjekovne književnosti*, prvenstveno filolozi-mladogramatičari (a filolozi su ljubitelji riječi!) nisu imali naročitog emocionalnog odnosa prema književnom korpusu koji zovemo hrvatska srednjovjekovna poezija. Taj je korpus, osim toga, u punoj svojoj veličini otkriven vrlo kasno, početkom 20. stoljeća, Vajsovim izdanjem Pariške zbirke tzv. pobožnih glagoljaških pjesama, ali i tako kasno otkriven zbornik stihova preporučivan je proučavaocima jezika, koji su u narodnom jeziku ovih tekstova trebali otkrivati genitive, infinitive, morfologiju, fonologiju, ali nikako i — poeziju¹. Jedan od najzaslužnijih i najsajnijih proučavalaca našega književnog srednjovjekovlja, prof. Stjepan Ivšić, jednu od najsenzibilnijih pjesama našega srednjovjekovlja, pjesmu *Zač mi tužiš, duše*, ocjenjuje isključivo kao spomenik jezika, isključujući bilo kakva estetska mjerila za njezino vrednovanje, uostalom kao i za ocjenu cjelokupne ove poezije².

Danas se korpus srednjovjekovne hrvatske poezije nudi proučavaocu kao otvoren, zanimljiv i poticajan skup poetskih i poetičkih tekstova koji se, dapače, mnogim svojim elementima ugradio u našu renesansnu književnost, a djelom i u naš govor, a svojom metaforikom, jednostavnim iskazima može i današnjega čitaoca iznenaditi i ponijeti izvornošću, pružiti mu estetske poticaje; što bi rekli stariji proučavaoci — pružiti mu estetski užitak.

Kad je ovakav — proučavaocu otvoren i pristupačan korpus književnih tekstova — ostao tako dugo po strani od znanstvenih interesa glavnine proučavalaca naše kulturne baštine, nije onda čudno što je jedan drugi, isto tako značajan i opsežan skup književnih tekstova ostao neispitan, neocijenjen, zapostavljen — nevrednovan. Riječ je o srednjovjekovnoj poeziji, stvaranoj u našim krajevima, ali napisanoj na latinskom jeziku.

Problem sagledavanja te poezije, njezina otkrivanja, izdavanja tekstova, a zatim i uključivanja u pojmovne strukture vezane za cjelokupnost hrvatske književnosti otvoren je, i na tim tekstovima trebat će mnogo više raditi nego do sada. Jer do sada ovim su se tekstovima, sporadično, bavili proučavaoci naše liturgije, sanktorema, proučavaoci srednjovjekovnih izvora — ali ne i proučavaoci književnosti.

* Ovo je tekst predavanja održanog za strane studente u Zagrebačkoj slavističkoj školi, u Dubrovniku, 16. VII. 1979. godine.

¹ Josip Vajs, *Starohrvatske duhovne pjesme*, Starine XXXI, 1905.

² Stjepan Ivšić, *Jedna hrvatska glagolska pjesma iz 14. vijeka u »Libru od mnozijek razloga«*, Građa za povijest književnosti hrvatske, 11, 1932.

Imamo li neko legitimno pravo tu poeziju uključivati u našu srednjovjekovnu, ili uopće, u hrvatsku književnost? Danas je izvan svake sumnje da je ta poezija nastala na našem geopolitičkom i etničkom prostoru, i bez obzira što je napisana na latinskom jeziku, uostalom tada općeevropskom, »katoličkom« jeziku, jeziku kulture, Crkve, uprave i knjige, ova je poezija poticajna, i sadržajima, a često i izvjesnom našom autohtonom motivikom, pa i nekim specifičnim stilskim obilježjima, sagrađenim na iskustvu narodnoga jezika, veza na i postankom i trajanjem za naš narod, pa prema tome pripada našoj kulturi, i našoj književnosti. Ona je vezana za neke segmente života naših ljudi u srednjem vijeku, jednako onih koji su govorili romanski: dalmatinskim ili kasnije venecijanskim dijalektom, kao i onih kojima je materinski (i saobraćajni pretežno) jezik bio hrvatski. U to najstarije vrijeme, prije zrelosti evropskoga, ili bolje reći mediteranskoga humanizma, jedan velik dio obrazovanoga gradskoga stanovništva bio je dvojezičan: bilingvizam je tada u našim primorskim krajevima bio česta, gotovo bi se moglo reći obična pojava, posebice za muške članove obitelji.

S ovim pretpostavkama trebat ćemo i na našu renesansnu književnost gledati s nešto promijenjenim, modificiranim pogledima. Burckhardijanski i voigtovski pogled na početak i razvitak humanizma u Italiji — danas bismo radije rekli na Mediteranu — prvenstveno kao suprotstavljanje srednjovjekovnim duhovnim i stvaralačkim naporima, pogledu na svijet, vjeri i povjerenju — uglavnom, dakle, negiranjju svega što je nastalo i ostvareno u srednjem vijeku — više ne može biti bez rezerve prihvaćen. A proučavaoci naše renesansne književnosti išli su uglavnom ovim, utabanim putem, putem kojim su još sredinom prošloga stoljeća, tada vrlo uspješno, dapače revolucionarno, bili krenuli i Burckhardt i Voigt. Danas znamo za različite renesanse: već odavna je neosporno da je postojala i da se ostvarivala karolinška renesansa u 9. stoljeću, a u kojem je značajnu ulogu igrala i naša zemlja, ili bar jedan njen dio; isto tako u 10. i 11. stoljeću bila je živa tzv. otonska renesansa, koja je još jače dokumentirana na našem geopolitičkom i etničkom prostoru, premda bismo je mogli vezati prvenstveno za bogatiji razvoj naših gradova (više, naime, nego na utjecaj reformama i nastojanja careva Otonâ, i njihovih kulturnih krugova).

Pojedini su gradovi — zahvaljujući svojem zgodnom položaju ili sretnom političkom trenutku — imali samostalne, razvijene i ostvarene renesanse: razdoblja cvata i razrastanja blagostanja i procvata kulture.

Upravo u okviru tih i takvih istraživanja trebat će u buduće mnogo veću pažnju posvetiti hrvatskoj srednjovjekovnoj književnosti napisanoj na latinskom jeziku³.

Taj posao nije lagan, i već sada naslućujemo mnoge zapreke takvu istraživanju: ponajprije — to je područje zapušteno i zanemareno, a do sada je tek dio ovih tekstova bio u obzoru interesa naših povjesničara srednjega vijeka. A historičari proučavaju samo ono što smatraju, u domeni svojega historiografskoga postupka, istinitim, dokumentiranim, a ne zanima ih prvenstveno na koji je način neka »istina« izrečena, formulirana, odnosno kojim je stilskim postupcima i izrazima ta istina izrečena. Dapače, svako samostalno, autorско, angažirano govorenje umanjuje tzv. historijsku istinu, a takvo je govorenje u srednjovjekovnim spomenicima redovita pojava. Drugi je problem — identifikacija, obrada i arheografsko određivanje kodeksa koji su nastali u našim krajevima, a danas su raspršeni po bibliotekama i privatnim zbirkama cijeloga svijeta. Neprilika s tim kodeksima jest u tome što su latinski kodeksi velikim dijelom, posebice oni crkvenoga sadržaja, nepotpuno opisani, tj. opisani su na način po kome istraživač našega srednjovjekovlja nema osnovnih podataka o kodeksu: obično se o tim kodeksima provenijencija nije bilježila, čak ni onda kada je očito otkuda kodeks potječe, gdje je nastao, kuda je putovao, i što je u njega unošeno na različitim putovima njegova fizičkoga trajanja. Nema obično u tim starijim opisima ni podataka kako su ti dragocjeni kodeksi odneseni iz naših samostana, kaptolskih knjižnica i arhiva. Jedan dio takvih rukopisa ostat će, na žalost, izvan dohvata proučavaočeva interesa, jer se i danas pojedini kodeksi nalaze u privatnim zbirkama i bibliotekama. Za razliku od naših glagoljskih i ćiriljskih rukopisa, koje redovito imaju zapisano ime prepisivača i mjesto nastanka kodeksa, latinski su kodeksi bez takvih podataka, ili bar s mnogo manje zapisa i bilježaka prepisivača. A i ono što se nalazi u našim i stranim javnim bibliotekama, kao što je već rečeno, arheografski je nepotpuno opisano, te ne možemo ni naslutiti na što strpljivi proučavalac tradicijâ može naići u traganju po ovim kodeksima.

Sve su ovo poslovi koje treba obaviti da bi se sagledala i opisala duhovna klima, ozračje stvaralaštva, u našim srednjovjekovnim središtima, koja nisu bila gluha na stvaralaštvo koje se razvijalo, vrlo poletno i veselo u nekoliko stoljeća

³ S nešto drugačijih polazišta o tome je u posljednje vrijeme vrlo poticajno pisao i Radoslav Katičić u zborniku posvećenom Lászlóu Hadrovicsu, *Korijeni i pretpostavke hrvatske renesansne književnosti*, »Studia Slavica«, XXV, 1-4, Budapest 1979.

razvijenoga srednjega vijeka: i naši gradovi, kako oni na moru tako i oni u unutrašnjosti, sudjelovali su u rađanju, razrađanju i procvatu duhovnoga pokreta koji nazivamo humanizmom, odnosno renesansom, upravo po svojim renesansama, po svome predhumanističkom kulturnom životu.

I.

Iako dokumenti za istraživanje i ispitivanje karolinške renesanse, i za njeno puno valoriziranje na našem prostoru, nisu obilni, dapače vrlo su skromni, a kad izlučimo i materijal (diplomatički prvenstveno) koji su historičari proglasili kasnijim falsifikatima ili prerađevinama, čak i neznatan, ipak postoji dosta podataka iz kojih razabiremo da procvat evropske kulture u tom razdoblju nikako nije mimoišao Hrvatsku. Likovni materijal bogatiji je od osiromašenih ostataka zapisanoga, ali nemamo razloga sumnjati da je i ova posljednjega bilo mnogo više nego što je slučajno ostalo sačuvano.

Jedan od najznačajnijih stvaralaca u tom razdoblju evropske duhovne povijesti, oštri suprotnik Hrabanu Mauru, također korifeju tadašnje evropske kulture, opat Gottschalk nalazi mjesta, kao prognanik, na dvoru hrvatskoga vladara, kneza Trpimira. Prema Gottschalkovoj sačuvanoj raspravi o predestinaciji, razvidno je da je opat pratio kneza na ratnom pohodu protiv dalmatinskih gradova, i da je s hrvatskim vladarom razgovarao, a to znači da je i knez Trpimir poznavao latinski jezik, a ne samo jezik svojih podanika, Hrvata⁴.

Trpimirovo ime zabilježeno je u Čedadskom evanđelistaru: ne treba baš vjerovati da se on sam, vlastoručno, upisao u Evanđelistar, ali je očito uživao velik ugled u sredini u kojoj se kodeks nalazio, kad njegovo ime nepoznati redovnik bilježi zajedno s njegovom funkcijom, odnosno titulom, tj. *dominus*, gospodar. Njegovi pratioci nemaju takvoga dodatka, koji se ponavlja i uz ime Trpimirova sina.⁵

Ako prihvatimo suponirano čitanje Trpimirova natpisa iz Rižinica, kako ga je predložio F. Bulić, odnosno iznio L. Katić (iako za to postoje zaista opravdane sumnje; od čitavoga je

⁴ Lovre Katić, *Saksonac Gottschalk na dvoru kneza Trpimira*, p.o. iz »Bihaća«, hrv. društva za istraživanje domaće povijesti, Zagreb 1932.

⁵ Viktor Novak, *Aliquid de nominibus ducum Croatorum in antiquissimo evangelario Civaldensi*, Zbornik B. Popovića, Beograd 1929.

spomenika ipak ostao samo fragmenat, od zapisa samo rbina), tj. *PRO DUCE TREPIMero preces xpo submitatis et inclinata habete colla trementes* — Za kneza Trpimira pomolite se Isukrstu u strahu prignuvši glave — već možemo operirati s nekim elementima ranosrednjovjekovne poetičke strukture, ostvarene u natpisu: to su prvenstveno elementi asonance: pro duce — preces, trepimero — trementes, inclinata — colla, Hristo — habete. Naravno, mi danas takva stilska sredstva daleko manje osjećamo nego što su to osjećali suvremenici natpisa, a i sam knez Trpimir⁶.

Slični elementi ranosrednjovjekovne poetike, naravno na latinskom jeziku, bit će obilnije zastupani na kasnijim spomenicima. Likovno vrlo lijep natpis iz Gornjega Muća već možemo i bez nepouzdanih konjektura čitati: *Tempore ducis Branimiri annorum Christi sacra et de virgine carnem ut sumpsit sunt DCCCLXXXVIII, VIque indictione*, tj.: U vrijeme kneza Branimira, a od Kristova upućenja po svetoj djevici, godine 888, šeste indikcije. I ovdje se javljaju, bar rudimentarno, nastojanja za čvršćom organizacijom riječi, a prema zakonitostima srednjovjekovnih poetika, u kojima je asonanca glavni organizator govora, na razini fonologije, sintakse, morfologije: Branimiri-Virgini, Christi-sacra, sacra-sumpsit-sunt, a zatim cijela mala igra s godinama: octingentesimo-octogesimo-octavo.

Kad je zadarski biskup Donat, prvi poznati zadarski biskup (801—806) dao uklesati natpis na sarkofagu svete Anastazije, on se također obilno služi elementima srednjovjekovnih poetika, gdje asonance čine onu specifičnu igru zvukova i značenja, simbolike koju treba očitavati iz »etimona«, korijena riječi:

*In nomine sancte trinitatis. Hic requiescit corpus beate sancte Anastasie. De donis dei et sancte Anastasie Donatus peccatur episcopus fecit. Deo gratias*⁷. Ne treba ni spominjati koje sve riječi ovdje ulaze u igru: dovoljno je poslušati: de donis dei Donatus deo itd.

I drugi različiti natpisi, izrađeni, uklesani i postavljeni po nalogu kraljevskoga ili biskupskoga dvora imaju takve stilske postupke, i negdje jače, a negdje slabije, negdje uspješnije a negdje nama danas neprepoznatljivo, pokušavaju slijediti zakone koje je stvorila tadašnja poetika, i primjenjivala ih u tekstovima namijenjenim spomenicima, ili pak javnom

⁶ Frano Bulić — Lovre Katić, *Stopama hrvatskih narodnih vladara*, str. 54.

⁷ Nada Klaić, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, SK, 1971, 306.

čitanju. Ovdje smo razmotrili uglavnom kamene spomenike, jer nam se drugi nisu ni sačuvali, a sigurno su postojali: vjerničke molitve, kako one priprostoga puka, tako i one obrazovanijih redovnika, netragom su nestale, i samo ono što je moglo odoljeti zubu vremena i nemara, a to je kamen, sačuvalo se, u krhotinama, u fragmentima.

II.

U dalmatinskim gradovima u 9. i 10. stoljeću, dok je u sjevernoj Evropi živa tzv. otionska renesansa (za njemačkih careva Otona I, Otona II, Otona III, 962—973, 973—983, 983—1002), i gdje je latinski jezik bio svakako razvijeniji nego u unutrašnjosti Hrvatske, sačuvalo se pred kraj karolinške renesanse, i na počecima otionske renesanse (ove nazive uzimam uvjetno!) daleko više svjedočanstava o usvajanju zakona srednjovjekovne poetike: od ranih godina 11. stoljeća dospjelo je dosta sačuvanoga originalnog materijala, po kome možemo dobro pratiti razvoj ove vrste hrvatske srednjovjekovne latinske poezije. Za primjer citirat ćemo tzv. Sedehin natpis iz Splita. Iako je prijedlog novoga čitanja otklonio, odnosno brišao Sedeha sa natpisa, predloživši čitanje *sedem*, za klasično *sedem* (što se odnosi na biskupsku stolicu), umjesto ranijega čitanja *Sedeh*; sigurno je ipak da se odnosi upravo na toga Sedeha, kojega uostalom spominje i Toma arciđakon. Nije li sastavljač — jer mu je bilo mrsko i samo ime hrvatskoga biskupa — zamijenio ime za funkciju, odnosno ime za oznaku vlasti (uzurpirane, po mišljenju sastavljača!), te bi to bila vrlo rana pojava metonimije, a koja je kao stilska figura relativno neočekivana, i onda kao i danas:

Crux veneranda poli / renatos munit almos!
 Australi de parte / minans ut sidus ab altis
 Coelis lucebit certus / super omnia Christus.
 Eoi crux alma / Dei tueatur ab oste
 Intrans cunetosque pios. / Concordia nec tum,
 Vir apostata sedem / simulabat abere,
 Christus in arce poli / regia mox expullit illud.
 Domno Paulus presulus / ofert vexillum istum.^{7a}

što bi u prijevodu značilo:

^{7a} Veljko Gortan, *Natpis na mramornom stupu splitskog nadbiskupa Pavla*, »Historijski zbornik« XVII, 1964. O tome izvještava i Toma, na sebi svojstven način, u *Kronici*, u XVI. poglavlju (Račkijevo izdanje, str. 49-53, prijevod V. Rismonda, str. 50-53. Prijevod prof. Gortana.

»Časni nebeski križ neka štiti čestite preporođene ljude! Prijeteći s južne strane zasjat će poput zvijezde s nebeskih visina Krist, najveća stvarnost. Dobrotvorni križ nebeskog Boga neka čuva od neprijatelja one koji ulaze i sve pobožne. Sloge tada nije bilo, pa se odmetnik gradio da ima biskupsku stolicu. Krist u kraljevskim nebeskim dvorima doskora ga istjera. Gospodin nadbiskup Pavao podiže ovaj stijeg!«

S razvojem i razvitkom dalmatinskih gradova — a razvoj je potpomognut i omogućen kasnije komunalnom samostalnošću koju su gradovi zadobivali u časovima kriza svojih dalekih »zaštitnika«, Bizanta i Venecije — i kultura u tim gradovima dobiva novi polet i prostor svoga rasta i napretka. Ponajprije grad Zadar, a zatim i Split, Šibenik, pa i gradovi u dubljoj pozadini. Sve ovo napredovanje u razvoju i razvitku kulturnih nastojanja možemo pratiti na tekstovima koji su nam se iz tih vremena, prvenstveno kao natpisi i epitafi, sačuvali. Kameno svjedočanstvo, uostalom, najtrajnije je i najčvršće.

Zato se, bez obzira na procese koji su se dešavali u srednjoj Evropi, s pokušajem uspostavljanja Svetoga rimskog carstva njemačkoga naroda, prvenstveno pod vladavinom triju Otonâ, a što je išlo zajedno sa značajnom reformom redovništva, započetom u Clunyu, kulturni život u našim gradovima i kulturnim središtima razvija bez prekida i zastoja. Zatim, s reformnim pokretima na papinskoj stolici, s Leonom IX. prvenstveno, stižu i u naše krajeve, i tada i kasnije, školovani i sposobni redovnici koji nameću nov duh i način djelovanja u Crkvi, upravi, sudstvu, prosvjeti i u redovničkim zajednicama. Moramo uz to neprestano imati na umu da djeluje i »slavenska« Crkva, tj. glagoljaši, i na njihovo djelovanje na narodnom jeziku moraju se obzirati i ovi nosioci latinske kulture. A latinski jezik iz ovoga razdoblja već je uznapredovao, bogat je izražajnim mogućnostima, oslanja se dijelom na klasični latinski jezik, ali u sebi nosi i elemente tadašnjega, srednjovjekovnog shvaćanja o ljepoti i o pravilnosti jezika. Pučka etimologija, rezultat srednjovjekovne poetike, onaj je duh koji prožima tekstove i shvaćanja o jeziku (to je vidljivo, npr. u kasnijem razdoblju, kod Jakoba de Voragine).

Dozovimo si u sjećanje natpis prokonzula Grgura, iz zadarske porodice Madijevaca: i on i njegov brat Dobronja »nosioci su autonomnih težnja«⁸, pa im je probitak grada najveći i najdraži zadatak. Eto toga znamenitoga natpisa:

⁸ Nada Klaić, *n. d.* str. 339., tekst u Petriciolija, *Ranosrednjovjekovni natpisi iz Zadra*, »Diadora«, 1960-1, sv. 2.

O princeps Pétre princípúm, / caeléstis aúlae clávigér
 Devotionis suscipe / monusculum quod voveram,
 Proconsul ego infimú, / Gregorius qui nominor,
 Ut pie michi conferas / pro parvis magna munera.

Što prevodimo:

Petre, prvače prvaka, ključonošo nebeskoga dvora, primi darak moje odanosti, koji sam zavjetovao ja, najponizniji prokonzul koji se zovem Grgur, da bi mi ti mali dar milostivo uzvratilo velikim!

U ovom značajnom natpisu javljaju se različite tendencije srednjovjekovnih poetika: tu je još prisutna čvrsto stara poetika sa sjajno ostvarenim glasovnim figurama tako dragima u srednjovjekovnom pjesništvu: asonancama, ritmičkom vrlo čvrsto građenom ali ne, naravno, po zakonima klasične metrike. (Srednjovjekovni pjesnik smatra da asonancama i etimološkim figurama dolazi do *etimona* — izvora i istine iskazivoga.) Na natpisu još nema prave rime, osim možda one slabo zamjetljive, unutrašnje: principum — munusculum.

Rima u ovakvim natpisima, epitafima prvenstveno, javit će se nešto južnije, u Splitu, i to u vrlo razvijenoj formi, a u nekoliko zaista značajnih natpisa. Ponajprije tu je zapis, odnosno epitaf na sarkofagu Petra Crnoga, iz Sumpetra kod Splita. Stih je ritmički jampski tetrametar.

Tam sordente domo perspice, quid sit omni!
 In rebus stultis studui nichil utile multis,
 Et dum vigui, terror in orbe fui
 Parum aduc dicam de mei corporis vitam:
 Dum vixit in mundo valatus munere multo,
 Ingenio luxit. Petrus sua quam bene duxit!
 Omnia despectis, cor semper ad aetera vecxit,
 Templum fundavit cum menibus et decoravit,
 Hic obdormivit, cum spiritu astra petivit.
 Dominus ascribit, Dabrus hic me perfecit.*

U mom prijevodu to zvuči ovako:

Taj gnjusni dom gledaj, i shvati, čovječe, što si!
 U ludim sam stvarima život cijeli stratio.
 Dok sam bio na životu, polkora sam bio svijetu,
 Malo što još mogu reći o svom zemnom tijeku.
 Dok je živio na svijetu, čašćen i poštovan
 Blistao je umom! Petar je svoje sjajno vodio.

* Viktor Novak — Petar Skok, *Supetarski kartular*, JAZU, 1959, str. 14, 19, i dalje, i u *Hrvatskim latinistima* I, PSHK, 2, str. 52-55.

S prezirom je odbacio sve, i srce upravo nebu
 Sazid'o je hram s kulama, te ga ukrasio
 Ovdje je usnuo, i dušom je dohvatio zvijezde.
 Bog me nadahnuo, a Dobre dovršio.

U ovom epitafu već je sustavno i duhovito smišljena i ostvarena metaforika: sve se odigrava u vrlo razgranatoj trostrukoj metaforičkoj igri: ponajprije: opomena onome koji prolazi, a izriče je tradicija, Usud, ili pak čovjek koji u grobu počiva, Petar Crni, koji odmah nadovezuje kratki curriculum vitae, sažet, zrnat, metaforičan, i kao opomena i kao pouka; zatim se javlja Dabro, koji izriče nekoliko pohvalnih riječi o svome protektoru, a nakon svih govori i sarkofag sam, a sve u prvom licu — te je u tom spomeniku ostvarena simfonija licâ, obavijesti i metaforičkih razina. Od deset stihova svi imaju leoninski srok, pretežu heksametri, a samo prvi i i treći stih jest pentametar.

Stih će od ovoga vremena postati redovita pojava na natpisima u Dalmaciji, a to govori već o jakoj svijesti o tradiciji klasične literature na našem prostoru, a još smo u 11. stoljeću.

Takav se slučaj osobito lijepo vidi na natpisu, epitafu splitskom nadbiskupu Lovri: tekst je sastavljen od pravilnih heksametara, a leoninski srok je savršeni organizator govora. Natpis se direktno obraća prolazniku, te bismo u njemu, vjerojatno, pronašli utjecaje ranokršćanske i rimske grobne epigrafike, kakvu su učeni pisci i pjesnici našeg srednjovjekovlja mogli vidjeti i čitati, pa onda i nasljedovati, na natpisima iz najbližega susjedstva — iz Salone, Solina:

Qui sim, scire venis, qui mortis stringor habenis?
 Pastor eram turbis huius Laurentius urbis.
 Quam ego dum rexi, si quid minus utile gessi,
 Id prece, te flagito, tergas, ut opifice Christo
 Crimine te sanctus rex purget virgine natus.¹⁰

tj.: »Dolaziš li da saznaš tko sam ja kojega sapinju spona smrti? Bio sam Lovro, pastir mnoštva ovoga grada. Ako sam upravljajući počinio kakvo nevrijedno djelo, molim te da ga molitvom očistiš da bi te Kristovom pomoći sveti kralj rođen od djevice oslobodio grijeha!«

Takav razvoj možemo, naravno, pratiti i dalje: ne samo u savladavanju latinskoga jezika, jezika ove književnosti, uprave i Crkve, i to po zakonima koji se u to vrijeme postavljaju, i mijenjaju se od desetljeća do desetljeća vrlo polagano, ali

¹⁰ Veljko Gortan — Vladimir Vratović, *Hrvatski latinisti*, I, 1969, PSHK, 2, str. 55. I drugi citati redovito su uzimani iz ove knjige.

sustavno. Još je interesantnije pratiti prihvaćanje i razrastanje nekih filozofskih strujanja koja tada sve jače zapljuskuju i naše krajeve, posebice pak članove visokoobrazovanih krugova po samostanima, biskupskim i kraljevskim dvorovima, jednako u gradovima kao i u unutrašnjosti Hrvatske.

Reforme u Crkvi, prodor reformiranog benediktinskog reda u naše krajeve, a što potpomažu i dalmatinski gradovi i hrvatski kralj, svaki na svome području, i za svoje interese, sve je to urodilo zrelim premisama za svestraniji i bogatiji razvoj književnosti. Ali ne samo na latinskom jeziku, o čemu imamo dovoljno svjedočanstava za 12. stoljeće, nego i za hrvatski jezik, o čemu svjedoči jedan, ali zaista vrijedan spomenik — Baščanska ploča. I ona je nastala u istoj klimi stvaralaštva kao i epitaf nadbiskupa Lovre, ili pak kao epitaf opatice Vekenegne. Naravno — na Baščanskoj ploči nalazimo, ili bismo trebali potražiti, drugačija stilska sredstva, nego što ih nalazimo u razvijenim latinskim epitafima. U hrvatskom jeziku tek je trebalo stvarati jezični izraz, a na razinama koje se ipak razlikuju od posvećenih i tradiranih pravila latinskoga jezičnog izraza. Ali i namjena, služba riječi različita je na Baščanskoj ploči, a drugačija na latinskim spomenicima. Za hrvatski jezik tek je trebalo iznaći konstante, i utvrditi poetiku, a sigurno su se i zapisivači vodili nekim zakonima izražavanja koji su već dijelom postojali, a postojati su mogli samo u životu, narodnom govoru, i dijelom — naravno — u literaturi koju su glagoljaši poznavali, prihvatili i dogradili: od Biblije i ostataka stihotvorstva prve slavenske Crkve do žive pučke poezije. Nije nam zadatak, bar kako smo ga ovdje postavili, govoriti o tekstovima na hrvatskom jeziku, nego nam je upozoriti da su zakoni koji su vladali u konstituiranju pjesničkih tekstova na latinskom jeziku, često diktirali i konstituiranje poetike za tekstove na hrvatskom jeziku.¹¹

U mučnim godinama različitih političkih strujanja nakon izumrća hrvatske domaće dinastije, smirujući duhove i misleći na dobrobit i sretniju budućnost grada Zadra, svoj je prilog dala i opatica benediktinskog kloštra, pobožna Vekenega. Na njenom grobu postavljen je epitaf koji se sastoji od četiri dijela, ali nama je zanimljiviji, za naša razmatranja upravo posljednji, četvrti, opći i zaključni dio, jer se nadovezuje na prethodnu živu tradiciju, a svojim filozofskim razmatranjima tu tradiciju nadograđuje, širi i uspješno ispunja:

Res fluitant cunctae mundi velut impetus undae
Quicquid et exoritur, labitur et moritur.

¹¹ Vidi više o tome u mom tekstu: *Jedanaest stoljeća hrvatske književnosti*, »Kritika« 13, 1970, i Eduard Hercigonja, *Srednjovjekovna književnost*, *Povijest hrvatske književnosti* 2, 1975, str. 115.

Mente Deum pura semper Vekenega secuta,
 Non penitus moritur, sed moriens oritur.
 Namque probos mores cupiens servare, sorores
 Actibus excoluit, voce quod has monuit.
 Hostis ab insidiis aditus bene cavit ovilibus,
 Quaque regente domus crevit et iste locus.
 In festo sacri Cosmae migrat ac Damiani
 Ut sit in arce Dei vita perhennis ei.

To u mom prijevodu glasi:

Sve na svijetu kreće se k'o uzbibano valovlje.
 Sto jedanput rodi se, propada i umire.
 Čistom mišlju Vekenega slijedila je Božji glas.
 Zato nije umrla, već se smrću rodila.
 Bdjela je nad ćudima, sestrama prednjačeći,
 Što je riječju poticala djelom izvršavajuć'.
 Od dušmanskih zasjeda čuvala je ovčinjak:
 S njezine je uprave cvao ovaj dom i grad.
 S ovog svijeta prešla je na dan Kuzme i Damjana,
 Da u Božjim dvorima vječni život uživa.

Tekstove na kamenu, a kamen se na dâ mijenjati, popravljati ili prepravljati, kvariti ili odnositi s mjesta nastanka, citirali smo ovako obilno, ponajprije zato što su oni relativno obilnije izdavani i objavljivani. Citirani su i zbog toga jer jasno ukazuju na uspješan razvoj srednjovjekovne poetike, te jasno pokazuju sve veće i bolje poznavanje i ovladavanje latinskim jezikom kao instrumentom književnosti na našoj obali, od početnih zapisa, loše napisanih, nesigurnih, u dalmatskom dijalektu — do klasičnih uzoraka zreloga latinskog jezika. Sjetimo se onoga splitskog nadbiskupa Ivana Ravenjanina (?): *Hic requiescet fragelis et* (piše: ei) *inutelis Johannis peccatur harhiepisopus* od sredine 8. stoljeća pa sve do elegantnih heksametara na epitafu opatice Vekenegje iz 1111. godine. Dug je to, ali uspješno prijeđen put, koji se daje pratiti i na ovom izboru kamenih zapisa i natpisa.

III.

Poznavanje i funkcionalno usvajanje latinskoga jezika, osim s ovih književnih ostvarenja, tj. pjesničkih zapisa, mogli bismo pratiti i dijelom rekonstruirati također iz povijesnih podataka, a koji nisu tako obilni. Poznato je da je već vrlo rano, tridesetih godina 9. stoljeća (825) osnovana škola za uče-

nje klera i kneževskih sinova u domeni Akvilejske patrijaršije¹², odakle se, sigurno, širio utjecaj latinskoga jezika i upotreba pisma u krajeve neposredne i posredne dominacije ove patrijaršije, dakle i na Hrvatsku i na Dalmaciju. Nije nevjerojatno da bi se u tim školama obrazovali i kneževski sinovi iz Hrvatske, o čemu bi govorili i zapisi u Čedadskom evanđelistaru. Stotinu godina nakon toga, papa Ivan X. piše kralju Tomislavu i zahumskom knezu Mihajlu, upućujući ujedno poziv narodu i kneževima i županima, da svoju djecu, već od kolijevke, oplemenjuju putem opismenjavanja, ali na latinskom jeziku, a ne na barbarskom jeziku i pismu (dakle: glagoljici!)¹³

Utjecaj latinskoga jezika, a pod jačim utjecajem klasičnoga, antičkoga naslijeđa, mnogo se jače širi i razvija službom javnoga notarijata. Ugledajući se na razvijene talijanske gradove, i naši primorski gradovi otvaraju mjesta javnoga notara, a na službu dolaze redovito vrlo obrazovani i školovani, pravno osposobljeni, talijanski notari. Isprva sve pravne, ili uopće javne spise na latinskom jeziku sastavljaju pripadnici klera, ali gradske uprave ipak s razvojem notarijata unajmljuju posebne notare: po prvi put spominje se takav notar u Zadru 1146, zatim slijede Dubrovnik 1164, Split 1176.

Sve ovo predstavlja već razdoblje utvrđivanja latinskoga jezika kao službenoga jezika administracije i gradske uprave, a taj jezik bit će baza za predhumanističku klimu, koja je u gotovo svim našim krajevima omogućila prihvaćanje, usvajanje i razvijanje ne samo latinskoga jezika, nego još više onih bogatih sadržaja, poriva i poticaja koji su dolazili s humanizmom, odnosno s njegovim predstavnicima, a zatim i tekstovima.

U takvoj predhumanističkoj klimi nastalo je i jedno od najinteresantnijih djela našega srednjovjekovlja, ili uopće starijega latinizeta, Salonitanska povijest, *Historija Salonitana* Tome Arčidakona. Toma (1200—1268) je bez sumnje jedan od najboljih pisaca našega latinizeta, a valjda i najbolji pisac našega srednjovjekovlja, premda ga ponekad, s neprav-

¹² O širenju kulturnih poticaja iz Akvileje od doseljenja Hrvata u današnju postojbinu, te o mogućem pokrštavanju iz toga središta, a zatim polaganu prestanku toga živog strujanja nakon 925. trebati će istraživači našeg srednjovjekovlja istraživati mnogo više nego do sada. Akvileja je u ranom Srednjem vijeku življe i poletnije središte nego drugi gradovi u Italiji. Tek kasnije dolazi do prevlasti Venecije na sjeveru, Bara na jugu, a Rima u središtu Italije.

¹³ *Diplomatički zbornik kraljevina Hrvatske, Dalmacije i Slavonije* I., 1967, dokumenat 24.: »Unde hortamur vos, o dilectissimi filii, ut vestros tenerimus pueros a cunabulis in studio litterarum deo offeratis... Quis etenim specialis filius sancte Romane ecclesie, sicut vos estis, in barbara seu Slavinica lingua deo sacrificium offerre delectatur?»

om, isključuju iz naše kulture i književnosti.¹⁴ U svojoj Salonitanskoj povijesti on je dao historičarima mnoštvo pouzdanih podataka za najstarije i najtamnije doba naše povijesti, dok je o svome vremenu pisao žestinom strančara, jednako protiv susjedâ Hrvatâ, od kojih je vjerojatno i sâm potekao, kao i protiv hrvatsko-ugarskoga kralja. No, unatoč tome, on je prvenstveno književnik, jezični stvaralac, koji piše male eseje o događajima i prilikama svoga grada, nastojeći oživjeti vrijeme u kome je živio, likove iz toga vremena, i atmosferu koja je okruživala njegov život i rad. Njegova je Salonitanska povijest napisana lijepim, bujnim latinskim jezikom, te svjedoči o visokom stupnju poznavanja onovremene latinske tradicije kod nas. Istina, Toma je studirao u Bolonji, pa je tamo izoštrio poznavanje latinskoga jezika, ali sigurno je i u Italiji krenuo s dobrim predznanjima na kojima se moglo izgraditi poznavanje latinskoga jezičnoga izraza. Iz ovakvoga jezika, kakav se stvara upravo u ovom razdoblju, rođen je nešto kasnije evropski latinski humanistički jezik.

Ne bismo spominjali Tomino djelo jer nam je zadatak govoriti o poeziji u našem srednjovjekovlju, upravo o latinskoj poeziji o tom razdoblju, da u Tomino djelo nije uklopljen jedan specifičan tekst. To je XXVII. poglavlje u kojem se opisuje borba Splićana i Cetinjana; Cetinjane vode dvojica braće, Budimir i Hranislav, a zgoda nam iz povijesti, inače, nije poznata, i vjerojatno se Toma poslužio nekim nama danas nepoznatim izvorom, u koji je — po svemu sudeći — bio napisan kao neka epska pjesma (da li hrvatska, što je vjerojatnije! — ili pučka latinska, a što bi tek trebalo istražiti!); prevodeći i komentirajući taj tekst i uključujući ga u svoju *Povijest Toma* daje i događajima i tekstu svoj osobni prilog: pouku o tome kako Grad treba biti složan, i kako su unutar-nji neprijatelji uvijek opasniji nego vanjski!

Za ilustraciju neka posluži samo ovaj uvodni odlomak:

»A bili su neki Cetinjani, Budimir sa svojom braćom, ljudi divlji, i koji nikada nisu puštali Splićane živjeti u miru. Uvijek, naime, kao grabežljivi vukovi vrebajući na obore ovaca, nisu težili da od drugoga žive, nego od krvi. Jedva je mogao proći jedan slobodan dan od njih, te ne provale u naše polje, ljude tlače, stoku pljačkaju. Ali što je bilo više od najvećeg zločina, sva su ova zlodjela vršili po savjetu i pod zaštitom nekih opakih građana koji su od ovih razbojnika očekivali neku korist. Njihove su,

¹⁴ Nije ušao ni u našu najreprezentativniju zbirku: *Hrvatski latinisti*, PSHK.

naima, životinje bile označene, zbog čega su se neprijatelji, mimoilazeći ih, zgrtali da grabe druge.

Ono što najviše tjera u zajedničku propast, to je kad u nekom gradu ljudi žive na različit način, te kad se javni neprijatelj privatno smatra prijateljem, kad se zajednički ne vodi rat, a niti se mir jednodušno čuva. Jer se onom gradu priprema bliza propast gdje izdajnici domovine domovinom upravljaju, gdje viši položaj postizavaju pljačkaši građana. I kad se bude na njima žešće vršila osveta, oni će s protivne strane sručiti osvetu na nevine građane.

Tako su onda bile blijeđe prilike Splićana, jer nisu iznutra imali nikakvu prikladnu upravu...¹⁵

IV.

Koliko su školstvo, uređeni notarijat, novi i stari tekstovi sastavljeni i čitani u atmosferi predhumanističkog kulturnog djelovanja doprinosili stvaranju jednoga estetski potpunijega i zaokruženijega književnoga korpusa svjedoči — u samom praskozorju hrvatskog humanizma — Natpis na grobu kneza Mladina; on je jedna od posljednjih sjajnih zvijezda ove grane bribirskih knezova, dugo se opirao kralju Ludoviku, ali je shrvan bolešću umro mlad u Trogiru. Sâm je volio čitati, i pomagao je književnost i književnike. Kako je umro 1348, natpis je sastavljen nakon te godine, ali teže je odrediti kada. Natpis je sastavljen u trinaestercima s rimama: aa, bb, cc s cezurom iza sedmoga sloga. Stih je golijardski, građen po uzoru na srednjovjekovne vagantske pjesme, onako kako su stihove sastavljali i pjevali klerici-lutalice, studenti i vaganti, a prema onoj poznatoj:

Meum est propositum in taberna mori.
Ut sint vina proxima morientis ori.

Natpis na grobu kneza Mladina glasi:

Heu gemma splendida jacet sub hac petra,
cuius valor perit nunc in fossa tetra.
Mladinus magnificus qui Clissie fuit
Comes, suis sola spes cur tam cito ruit?
[...]
Croatorum clipeus fortis et ipse erat
Inter omnes fortior; volens scire querat, itd.

¹⁵ Toma Arcidakon, *Kronika, Čakavski sabor, Split, 1977, str. 90.*

što prevedeno na hrvatski, u ožjelosti, znači:

Ja! Alem sjajni ispod ove ploče crne
 Leži sad i usred tmine hrabrenost mu trne,
 Svijetli Mladin, knez i slavni vladar Klisa grada,
 Zašto mlad preminu, jedina svom puku nada?
 Sin knez-Jurja, uspomene dobre vlastelina,
 Bješe on gospodar Omiš grada i Skradina.
 Čestitosti i značaja uzora nam nesta,
 Vrli junak, cvijet proljetni, živjeti nam presta.
 Štit Hrvata on nam bješe, vrijedan nada svima,
 Plemenit i silan, prvi branitelj med prvima.
 Pitaš li me zašto smrt ga nevinu zadese?
 Ja sad vidim: Slavskog roda ubiše ga grijesi!
 Plačite, Slaveni, svijetlog unuka banova,
 Zalog naših časti, zalog mira, blagoslova!
 A sad vaše Previšnjemu diž'te molbe vruće,
 Nek daruje grešnom svjetlost milosti moguće.
 Tisuć trista četrdeset osmog ljeta
 Gospodina našeg sa ovoga pođe svijeta,
 U prvi dan svibnja tijelo ovdje zemlji dade,
 Grob nam ga proguta i ugrabi naše nade,
 Ovdje Bogu duše dade, al' mu spomen draga
 Među nama ostade, na sve vijeke blaga¹⁶.

Ovakav tip stihova, koji je očito imao prilike da se razvije kod nas i za ozbiljne namjene, naći ćemo još jednom u sličnoj službi, u epitafu kralju Zvonimiru. Autor je i jednoga i drugoga epitafa, vjerojatno, isti, ili bar iz iste škole. Dok je za kneza Mladina — jer je zbivanjima bio bliži — autor našao pravi način i primjerenu formu, za Zvonimira u tome nije uspio. Njegov osjećaj za povijesnost kao funkciju Providnosti rezultat je i plod predhumanističkih shvaćanja; pjesnik se nije mogao osloboditi sheme da jednako ne prikaže i kneza Mladina i kralja Zvonimira.

Gemitum quis poterit gentis retinere,
 Cum hanc turbam viderit fletu flendam vere?
 [...]

 Pium Svonimirium immense pudentem,
 Qui olipeus fuerat pro eis in hostes.¹⁷

Ovaj epitaf nije, sigurno, nikad bio uklesan i postavljen na neki tobožnji grob kralja Zvonimira: niti je iz Zvonimi-

¹⁶ *Hrvatski latinisti*, I, PSHK, 2, 56-59, prijevod J. Barača.

¹⁷ Petar Grgec, *Svjedočanstvo Zvonimirove nadgrobnice*, Kalendar »Napredak« za god. 1942, Sarajevo 1941, p. o.

rova doba, a niti je u vrijeme nastanka epitafa bilo poznato mjesto tobožnje nasilne smrti hrvatskoga kralja; epitaf je plod određenoga nacionalnoga senzibiliteta u predvečerje našega humanizma, a i više od toga: interes naših ljudi za nacionalnu povijest i njene probleme.

Ipak — ne bismo ovdje smjeli mimoći ni tzv. Milecijeve stihove: tako naime zovemo najstariju dubrovačku kroniku, od koje je ostao 91 heksametar. Vrijeme nastanka jest 13. ili 14. stoljeće. U *Kronici* je više riječ o svetačkim legendama, prenosima svetačkih moći, negoli o stvarnim povijesnim zbivanjima, a koja se spominju tek uzgred, pretežno kao lagani okvir za Milecijevu priču:

Post modicum tempus, Vitale Metropolitanus
 Judice Lampredio residentibus urbe Rhaousa,
 Corpora Laurenti, sed non illius adusti,
 Andreae, Petri, non Christi discipulorum.
 Catharinis ostensa, simul translata fuerunt,¹⁸

uj. Nešto kasnije, dok je u Dubrovniku čast nadbiskupa obnašao Vitale, a čast suca Lampredije, bili su zajedno preinjeti u Dubrovnik tjelesni ostaci Lovre, ali ne onoga koji je bio pečen na gradelama, te Andrije i Petra, ali ne Kristovih učenika, koji su se bili ukazali Kotoranima.

Izvjescna ironičnost, koju danas u ovim stihovima osjećamo (sveci o kojima se izvješćuje — zapravo — jesu drugorazredni, trećerazredni!) vjerojatno nije bila svojstvena autoru: iskrenost mu je jača strana od ironije. Dubrovnik je tada zaostajao u latinskoj srednjovjekovnoj poeziji za Splitom, Zadrom, a čak i Zagrebom.

V.

Sav ovaj kulturološki materijal, svi ovi tekstovi, pretežno natpisi ili zapisi, ostali bi unekoliko u praznom prostoru kad ne bismo promotrili i one tekstove koji su sačuvani zapisani u kodeksima. No, na žalost, upravo iz stava naših proučavatelaca srednjovjekovne književnosti, prvenstveno one na latinskom jeziku, mi malo što možemo iznijeti kao ilustraciju ovim tekstovima uklesanim u kamen. Iznimka su već citirani Milecijevi stihovi. Ipak, uz ovu dubrovačku Milecijevu kroniku postoji još jedan dragocjen rukopis, otkriven uostalom tek nedavno: riječ je o Svetomarijskom zadarskom bre-

¹⁸Hrvatski latinisti I, PSHK, 2, str. 76-77.

vijaru koji se danas nalazi u knjižnici Mađarske akademije znanosti. Prema istraživanju muzikologa Marijana Grgića, kodeks potječe iz 1071. ili nešto ranije. U tom su kodeksu zapisane popijevke različitoga sadržaja i za različite prigode, a tekstovi su do sada slabo proučeni, iako bi upravo od njih trebalo krenuti u buduća istraživanja kako naše hrvatske glagoljaške poezije, tako i one latinske. Posebno su iz toga brevijara zanimljivi *Versi*, tj. pobožne latinske popjevke neliturgijskoga karaktera. Do sada se uopće smatralo da pojavu takvih popijevaka u Evropi treba tražiti početkom 12. stoljeća, a ovaj dragocjeni rukopis taj datum pomiče za nekoliko desetljeća¹⁹. Kako upravo ovakva poezija postaje, nešto kasnije, tj. od 13. stoljeća dalje, temelj tematski slične poezije na narodnim jezicima, pa tako i one na našem jeziku, trebat će dobro promotriti sve implikacije koje ovaj svetomarijski kodeks unosi u okvir evropske latinske poezije, i naravno — u okvir naše srednjovjekovne latinske, ali i glagoljaške poezije. U ovom kodeksu sačuvane su i himne u oficiju Marijinu, te su one poznate i u kasnijim rukopisima, ali ovdje se pojavljuju, bar koliko se o tome danas znade, prvi put²⁰.

Među himnama u čast Bogorodici spomenuti treba dužu himnu *Salve regina omnium* koja je sačuvana i u nekim mlađim latinskim kodeksima u Evropi; tu je zatim jedna himna s početnim stihovima *Alma Dei mater* (:honor mundi sacer / salus universi / interemti Evi), koju ne nalazimo ni u jednoj srednjovjekovnoj zbirci, niti u kritičkim izdanjima srednjovjekovnih himana. Isto tako u ovom zadarskom brevijaru nalazi se nekoliko latinskih popijevaka koje ne poznaje latinski srednjovjekovni Zapad. Jedna od njih, za Božić, započinje stihovima:

Virgo parit puerum mundus cui subiacet omnis
 Omnia cui parent. Virgo parit puerum.
 In stabulo vagiens, celum terramque gubernat,
 Pontus et astra regit. In stabulo vagiens.

Prvi stih, zapravo, započinje grčkim zazivom:

Rex agyos hodie celo descendit ab alto
 Presepe iacuit. Rex agyos hodie.

Zanimljiva je jedna pjesma koja je možda recitirana, a možda u njoj treba potražiti i neke rudimentarne oblike dram-

¹⁹ Marijan Grgić, *Dva nepoznata svetomarijska rukopisa u Budimpešti*, Radovi Instituta JAZU u Zadru, XIII-XIV, Zadar 1968, str. 123-227.

²⁰ Marijan Grgić, *n. d.*, str. 181, 219. i 221.

skoga skazanja, napisana je, naime, dijaloški. Riječ je o prepjevanim tzv. *Periodima sv. Ivana*, apokrifu koji se sačuvao i u latinskim brojnim varijantama, a i u glagoljaškoj hrvatskoj književnosti postoji jedan vrlo star fragmenat ovoga apokrifa²¹. Zadarski latinski tekst ima izgrađen stih, a to je deveterac; strofa se sastoji od 6 stihova, od kojih je posljednji ponovljeni prvi stih (a što nalazimo i u božićnoj latinskoj pjesmi ranije citiranoj):

O virgo Johannes electe
 Tu polica aquila scripte
 Auriens tu fonte perhennem
 Ad id conscendisti quod semper.
 Fuit erat est manet nempe.
 O virgo Johannes electe.

Da su svi ovi stihovi mogli nastati, ili su bar bili adaptirani u Zadru, svjedoči himan sv. Stošiji, a koji počinje stihovima:

Regis sponsa superni. Eius splendida martyr
 Lucens et sydus in astris. Perfulgens gemma tonantis,
 Anastasia beata, Sacra invita lorica.²²

Vjerojatno je jedini ispravan put, ili: jedini mogući način, da istražujući našu srednjovjekovnu poeziju napisanu na hrvatskom jeziku, ubuduće uzimamo u razmatranje i poeziju na latinskom jeziku, koja se do sada rijetko proučavala, a još rjeđe izdavala. I ovaj tekst je tek naznaka zadatka koji nas u budućnosti očekuju. Ova pak poezija na latinskom jeziku interesantna je s još jednoga stanovišta: ona pokazuje sazrijevanje latinskoga jezika u našim krajevima od ranoga srednjega vijeka do zreloga humanizma. A upravo je u tom sazrijevanju naš latinitet dao dragocjenih plodova: zreli humanizam je razvio elegantan i pomalo prazan latinitet; ovaj srednjovjekovni latinitet i u poetskim i u ritmičkim ostvarenjima, i u proznim svojim proizvodima nije, zaista, uglađen, kao uostalom ni dio naših ranijih humanističkih tekstova, koji su imali namjeru ne približavati se, i ne osloniti se na klasičnu literaturu, na Ciceronov jezik i stil, nego tražiti i izreći poruku na jeziku koji je izvirao iz njihove potrebe za priopćavanjem, za otkrivanjem svjetova, za stvaranjem jedne umjetnine riječi koja nije do tada bila nikad i nikako izrečena. Rani je humanizam tako i osjećao, i prihvaćao tekovine latin-

²¹ Josef Vajs, *Martyrii s. Georgii et Periodorum s. Joannis Apostoli et Evangelistae fragmenta glagolitica*, »Slavorum literae theologicae«, 1907.

²² Marijan Grgić, *n. d.* str. 222.

skoga jezika, onako kako ga je i osjećao: kao prostor za izražavanje svojih nemira, nadanja, i shvaćanja svijeta, a kako je to shvaćanje bilo samo njihovo, jezik nije tražio uzore u blagorječivosti i šumu govora, nego u jasnoći, jezgrovitosti, punoći. Gramatičke ili leksičke nepravilnosti, barbarizmi i samosvojna sintaksa više im je pomagala u tome nego ugledanje na uzore zrele rimske retorike.

Summary

CROATIAN MEDIAEVAL POETRY IN LATIN

The 9th to 15th century stone monuments of Croatia, the archeological material, had not been attractive to our philologists, not even while they were studying the inscriptions on them; they were primarily interested in the mediaeval Latin characteristics. Still, the careful reading of these stones, from the most ancient times to the humanistic periods, brings out the verses written to the poetic rules of the mediaeval Latin poetry. The reflex of the mediaeval renaissance periods (Carolingian and Ottonian) and of the specific way of progress of the Croatian mediaeval Latin is visible on most of these stone monument inscriptions. To the word of the poet are applied the rules of the mediaeval poetry: the organizing force of the verse-making is assonance or alliteration, leonine rhyme being frequent too. The inscriptions, therefore, are not only the sources for the historical researching, but are the monuments of the Croatian mediaeval poetry in Latin as well.